

EUR GUIDE

EUROGUIDE KÉZIKÖNYV

 Magyar változat

2021

This project is co-funded by the Internal Security Fund of the European Union – **GA N° 871038**

Hogyan beszéljünk fiatalokkal érzékeny társadalmi kérdésekről?

Ötletgyűjtemény és módszertani segédanyag fiatalokkal foglalkozó szakemberek számára

Ennek a médiumnak a tartalma csak a szerzők véleményét tükrözi, és kizárólag a saját felelősségük.
Az Európai Bizottság nem vállal semmilyen felelősséget az abban szereplő információk felhasználásáért.

Mi ez a kézikönyv, és kinek szól?

Jelen segédanyag távlati célja, hogy segítse a fiatalokkal dolgozó szakembereket abban, hogy fellépjenek az előítéletes és kirekesztő gondolkodás ellen a fiatalok körében. A közvetlen célja pedig az, hogy támogassa a tanárokat, iskolai szociális munkásokat és más gyakorlati szakembereket abban, hogy hatékonyan és proaktívan reagáljanak a megosztó és érzékeny témákról szóló beszélgetésekre és problémákra, amelyekkel munkájuk során találkozhatnak. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a kényes társadalmi témák hozzáértő támogatással történő feldolgozása nagyban hozzájárul a társadalmi megosztottság és radikalizáció¹ megelőzéséhez, és erősíti a fiatalok ellenállóképességét a szélsőséges narratívákkal szemben.

Hogyan használjam?

A kézikönyv ötleteket, módszertani segítséget és kereteket ad olyan szakemberek számára, akiket foglalkoztat, hogyan beszélgethetnek érzékeny társadalmi témákról fiatalokkal. A kézikönyvre leginkább úgy tekinthetünk, mint ajánlások gyűjteményére, amely szabadon forgatható és alkalmazható. A tematikus fejezetek és a módszertani részek szervesen kiegészítik egymást, így hasznos őket együtt kezelni. Míg a tematikus fejezetek inspirációt adhatnak arra, milyen kérdések mentén érdemes egy adott témáról párbeszédet kezdeményezni, addig a módszertani rész abban segíthet, milyen konkrét eszközökkel és milyen lépések mentén érdemes ezt a párbeszédet elindítani és keretben tartani.

A kézikönyvben szereplő témák és foglalkozástervek célcsoportjának meghatározásakor szándékosan hivatkozunk tágan – a szigorú korosztályi meghatározást mellőzve – fiatalokra. Ötlettárunkat elsősorban a 15-19 éves középiskolás korosztállyal foglalkozó szakembereknek ajánljuk, hiszünk ugyanakkor abban, hogy az ötletgyűjtemény az egyetemistákkal, fiatal felnőttekkel folytatott munkának is hasznos eszköze lehet. A bemutatott témákat és gyakorlatokat nem társítottuk konkrét iskolai évfolyamokhoz, és minden szakembert, aki kézbe veszi a gyűjteményt, arra bátorítunk, hogy a csoportjuk, osztályuk felkészültségéhez, érdeklődéséhez és sajátosságaihoz igazodva szabadon válogasson közülük, alakítson rajtuk, kombinálja őket.

Hogyan épül fel?

Ahogy az érzékeny társadalmi témák megvitatásához elengedhetetlen, hogy tiszteletben tartsuk egymás személyét és véleményét, úgy a kézikönyv megírása során is arra törekedtünk, hogy a társadalmi párbeszédnek minél inkább teret adva mutassunk be társadalmi problémákat.

Kézikönyvünk három fő részből épül fel. Az [Elméleti bevezetőben](#) röviden áttekintjük azokat a szempontokat, amelyek háttérként fontosak az érzékeny témák feldolgozásához. Az ezt követő tematikus fejezetek érzékeny társadalmi témákat vesznek sorra, az alábbi három kategóriába rendezve: [társadalmi együttélés](#), [társadalmi nemek](#), [társadalmi ideológiák és vallás](#). Az ezután

¹ A polarizáció és a radikalizáció kifejtése az [elméleti bevezető fejezet](#) elején található.

következő [Hova fordulhatok?](#) és [Módszertani gyűjtemény](#) fejezetek e témák megvitatásához ajánlanak konkrét partnereket és eszközöket.

Minden tematikus fejezet két nagy részre tagozódik. Az alapvető fogalmak, adatok és kutatási eredmények mentén először rövid áttekintést adunk az adott témáról, ami kapaszkodóként szolgál a témához kapcsolódó kérdések, megnyilvánulások kezeléséhez és megvitatásához. Ezt követően a „Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?” alfejezetben bemutatjuk az adott témához kapcsolódó, jellemző egyoldalú vagy szélsőséges kijelentéseket, valamint felsorolunk olyan beszélgetésindító kérdéseket és tételmondatokat, amelyek – gondosan megválasztva és megfelelő körülmények között alkalmazva – katalizátorai lehetnek a fiatalokkal folytatott párbeszédnek, és a Módszertani gyűjteményben bemutatott [vitagyakorlatok](#) alapjául szolgálhatnak. A beszélgetésindító kérdések és tételmondatok – a csoportok, osztályok felkészültségéhez, érdeklődéséhez, sajátosságaihoz igazodva – szabadon variálhatók és alakíthatók.

A [Hova fordulhatok?](#) fejezetben olyan [szakmai és civil szervezeteket](#) ajánlunk, amelyek valamely társadalmi probléma mentén végeznek fontos munkát, és partnerek lehetnek abban, hogy a fiatalok szakértő segítséggel mélyülhessenek el egy-egy témában. A szervezetek mellett olyan [szakmai és módszertani anyagokra](#) is hivatkozunk, amelyek további segítséget és ötleteket adhatnak az érzékeny társadalmi témák megvitatásához, feldolgozásához. Bátorítjuk az olvasót, hogy ismerje meg a szervezeteket és a felsorolt anyagokat, és működjön együtt velük, használja őket – iskolai foglalkozások vagy más programok keretein belül. A [Segítségnyújtás fiataloknak](#) pontban pedig olyan szervezetekre is utalunk, amelyek közvetlen segítséget nyújthatnak azoknak a fiataloknak, akiket valamelyik téma különösen érzékenyen érint, vagy akiknek bármilyen más okból támogatásra, pszichológiai vagy akár jogi segítségre van szükségük.

A [Módszertani gyűjteményben](#) sorakoztattuk fel azokat a kérdéseket, amelyekről úgy gondoljuk, segíthetnek rendszerben látni és végiggondolni a kihívásokat, amelyekkel minden szakember szembesülhet, aki vállalja, hogy érzékeny társadalmi témákkal foglalkozik iskolai vagy más intézményes környezetben. Rövid gyakorlat-leírásainkkal arra törekedtünk, hogy olyan eszközöket is beemeljünk a kézikönyvbe, amelyekkel a vélemények sokszínűségére és egymás tiszteletére épülő vita megvalósítható az osztályteremben (és azon kívül is).

Hogyan született a kézikönyv? – Az EUROGUIDE projekt

Az EUROGUIDE projekt az Európai Unió támogatásával valósult meg 2020-2021 során Belgiumban, Hollandiában, Magyarországon, Olaszországban és Svédországban. Hogy segítsük a fiatalokkal foglalkozó szakembereket a polarizáció és radikalizáció elleni fellépésben, a nemzeti partnerek minden országban kézikönyvet dolgoztak ki az érzékeny témák feldolgozásához.

A projektben résztvevő szervezetek:

- Associazione Nazionale Assistenti Sociali, Olaszország
- CEAPIRE, Belgium
- Conflict and Education Learning Laboratory, Hollandia
- Coordinamento Nazionale Comunità di Accoglienza, Olaszország
- Demokratikus Ifjúságért Alapítvány, Magyarország
- European Foundation for Democracy, Belgium
- Het Gemeenschapsonderwijs, Belgium
- Istituto don Calabria, Olaszország

- NOMOS Centro Studi Parlamentari, Olaszország
- Political Capital, Magyarország

Kik készítették? – A magyar EUROGUIDE partnerek

A [Demokratikus Ifjúságért Alapítvány](#) (DIA) elsődleges célkitűzése maradandó tanulási élményeket biztosítani fiatalok és a velük foglalkozó szakemberek számára. Azért dolgozunk, hogy a fiatalok képesek legyenek egymással együttműködni, érzékenyvé váljanak a társadalmi problémákra, és ezekre újszerű és fenntartható megoldásokat dolgozzanak ki. Olyan eszközöket és tudást adunk a fiatalok kezébe, amelyek által innovatív, gondolkodó felnőttekké és a társadalom aktív alakítóivá válhatnak. A DIA módszertani tárházában többek között olyan területek vannak jelen, mint a vitakultúra-fejlesztés, a közösségépítés, a közösségi szolgálat, a design thinking és service design. Több módszertani kézikönyvet is készítettünk, amelyek szabadon hozzáférhetőek az ifjúsági és pedagógiai szakma számára.

A [Political Capital](#) független politikai kutatóintézet, amely nem kötődik semmilyen politikai szereplőhöz vagy kormányzati szervezethez, de elkötelezett az emberi jogok, a parlamentáris demokrácia, a piacgazdaság és az euroatlanti orientáció mellett. Célunk, hogy hozzájáruljunk a politikáról való kritikus gondolkodáshoz, és elősegítsük az ismereteken és tényeken alapuló politikaformálást és közbeszédet. Kiemelten foglalkozunk az összeesküvés-elméletek és álhírek problémájával, a demokratikus értékekkel és intézményekkel, valamint a radikalizáció és szélsőségeség témájával. Kutatásaink, elemzéseink mellett tájékoztató és segédanyagokat is készítünk tanárok és fiatalokkal foglalkozó más szakemberek számára.

Köszönetnyilvánítás

E segédkönyv nem jöhetett volna létre azon tanárok, civil szervezetek munkatársai és fiatalokkal foglalkozó más szakemberek elkötelezett és lelkes segítségével nélkül, akik ötleteiket és véleményüket megosztották a szerzőkkel. Nagy köszönettel tartozunk nekik, hogy idejüket áldozták arra, hogy interjúkon és fókuszcsoportos beszélgetéseken vegyenek részt, valamint hogy átolvassák a készülő könyv kisebb-nagyobb részeit, és megosszák velünk benyomásaikat és fejlesztést célzó javaslataikat. Az ő meglátásaik formálták a tárgyalt témákat, általuk lett az anyag még inkább gyakorlatorientált és jobban strukturált. Az ő kritikus észrevételeik vezettek minket, amikor a kiegyensúlyozottságra törekedve megfogalmaztuk a beszélgetésindító kérdéseket. Ha hasznos ez az anyag, az sokban nekik köszönhető, ha pedig nem az, az leginkább a szerzők felelőssége.

Köszönet illeti továbbá mindazokat a fáradhatatlan és elkötelezett szervezeteket és szakembereket, akik megannyi értékes háttéranyagot, oktatási segédanyagot, útmutatót és kutatást készítettek az általunk tárgyalt témákban. Munkájuk elengedhetetlen pillére volt e kézikönyv készítésének. Bízunk benne, hogy az általuk végzett fontos szolgálathoz – az érzékeny társadalmi témák fiatalokkal történő szakszerű feldolgozásához és a demokratikus értékekre neveléshez – ez a segédkönyv is hozzá tud járulni.

Tartalomjegyzék

Előszó és használati útmutató.....	3
Mi ez a kézikönyv, és kinek szól?	3
Hogyan használjam?	3
Hogyan épül fel?	3
Hogyan született a kézikönyv? – Az EUROGUIDE projekt	4
Kik készítették? – A magyar EUROGUIDE partnerek	5
Köszönetnyilvánítás.....	5
Tartalomjegyzék.....	6
2. Téma I – Társadalmi együttélés	7
2.1 <i>Cigányellenesség</i>	7
Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?	11
2.2 <i>Antiszemizmus</i>	15
Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?	18
2.3 <i>Idegenellenesség</i>	20
Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?	23
2.4 <i>Történelmi emlékezet, történelmi traumák</i>	26
Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?	30

2. Téma I – Társadalmi együttélés

2.1 Cigányellenesség

Kik a romák?

A cigányok, vagy más néven romák, Magyarország legnagyobb nemzetisége a becslések szerinti 800-900 ezres lélekszámukkal². A roma kisebbség jelen van Európa egész területén, de legtöbbször a Balkánon és Kelet-Európában élnek, ott a lakosság 3-10%-át alkotva. Nyugat-Európában több helyen is jelentős a roma népesség aránya, főleg Spanyolországban, Olaszországban és Franciaországban. Az Európai Bizottság becslése szerint a teljes roma népesség 8-12 millió közt mozog Európában.³

A cigány/roma kifejezést általában homogén etnikai kategóriaként használjuk, holott a magyarországi cigányság nagyon heterogén, különböző nevű és nyelvű csoportokból áll. Csak néhány példát említve ezekre: beások (ezen belül muncsán, ticsán, árgyelán), muzsikusok, köszörűsök, búcsúsok (vendek), oláh cigányok (ezen belül többek közt Lovari, Posot'ari, Kherari).⁴

A cigány és a roma kifejezés egyaránt használatban van, de a roma kifejezés használata az 1971-es első Roma Világkongresszus hatására általánosan elfogadottabbá vált. A cigányellenesség jelenségéről beszélve azonban kifejezetten a „cigány” szót használjuk – ennek okát lejjebb, a Mi a cigányellenesség? részben fejtjük ki.

A közbeszédben gyakran előfordul, sokszor nem is tudatosan vagy rossz szándékkal, a roma-magyar/cigány-magyar megkülönböztetés, szembeállítás. Ez a szóhasználat ugyanakkor azt a jelentést hordozza magában, mintha a magyar romák nem lennének a magyar nemzet részei. Ezért sokkal szerencsésebb a roma-nem roma megkülönböztetést alkalmazni.

Mit jelent, hogy a romák látható kisebbség?

Minél nagyobbak a szakadékok egy társadalomban a különböző csoportok között, annál kevesebb a kölcsönös személyes kapcsolat és tapasztalat, és annál inkább sztereotípiák és előítéletek alapján ítélik meg egymást az emberek. A romák gyakran látható kisebbségként jelennek meg, ami azt jelenti, hogy egyes külső jegyeik alapján mások számára könnyen beazonosíthatóak, vagy legalábbis beazonosíthatónak tűnnek. Emiatt könnyen válnak diszkrimináció célpontjává. Ezzel szemben nem látható kisebbségnek azt nevezzük, amikor a kisebbségi csoportba tartozó személyek külső jegyeik alapján nem sorolhatóak be az adott csoportba.

² Péntes János et al.: „A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben”, *Területi Statisztika* 58, 1. szám (2018): 3-26, doi: 10.15196/TS580101, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2018/01/ts580101.pdf>

³ Ellie Keen: *Tükrök – Kézikönyv: Emberi jogi neveléssel a cigányellenesség leküzdéséért*, (Budapest: Council of Europe, 2015), <https://rm.coe.int/mirrors-hun-web/16808cf807>

⁴ Uccu Alapítvány: *Kézikönyv Önkéntes képzők számára*, megnyitva: 2021.04.28. <https://www.uccualapitvany.hu/pdf/uccu-oktatoi-anyag.pdf>

Bár vannak jellemzően láthatóbb és kevésbé vagy egyáltalán nem látható kisebbségek, az egyes csoportokon belül is jelentősen eltérhet az egyes tagok „láthatósága”. Sztereotípiáink és előítéleteink is könnyen félrevezethetnek minket az egyének kisebbségi csoporttal történő azonosításakor. Azokat, akik nem felelnek meg az adott kisebbségről alkotott sztereotipikus képünknek, hajlamosak vagyunk nem az adott csoport tagjainak vélni, másokat meg tévesen igen.

Fontos kérdés tehát, hogy ki vagy mi dönti el, hogy ki számít romának. Ideális esetben roma az, aki annak tartja magát. A meghatározás tehát az egyének identitása, öndefiníciója alapján történik. Társadalmi szinten viszont a roma etnikai kategóriát jelöl, mely a társadalmi viszonyok összefüggésében értelmeződik. A többségi társadalom pedig azokat az egyéneket azonosítja romaként, akik megfelelnek a romákról alkotott képnek, mely korszakonként és helyzetenként változik.⁵

Mi a cigányellenesség?

A cigányellenesség a rasszizmus egyik speciális, romák, illetve romának vélt egyének és csoportok ellen megnyilvánuló formája.⁶ A kifejezés lényeges eleme a cigány szó használata, ez ugyanis inkább a többség által megalkotott jelentéstartalommal bír, és magában foglalja a cigánynak gondolt, ekként észlelt személyeket is. Míg a romafóbia, a romaellenesség a „valós” csoportra vonatkozik, a cigányellenesség nem csak a romákat érinti, hanem azokat is, akik nem azonosítják magukat romaként, és/vagy a közösség sem tartja őket annak, csak a külső szemlélő (pl. travellerek, ashkalik). Ezért a jelenségről beszélve javasolt a cigányellenesség kifejezés konzekvens használata.

A cigányellenesség magában foglalja a romákkal és romának vélt személyekkel szembeni sztereotípiákat és előítéleteket, valamint az őket érő kirekesztő mechanizmusokat (diszkriminációt), amik megjelennek személyes, intézményes és rendszerszinten is. Ezek együttesen gátolják a romák társadalmi előrejutását és felemelkedését, hátrányt okozva az élet számos területén – legyen szó lakhatásról, egészségügyi ellátásról, foglalkoztatásról vagy oktatásról. Bár több szó esik a romákkal kapcsolatos negatív sztereotípiákról és előítéletekről, ugyanúgy elterjedtek pozitív tartalmúak is (pl. a cigányok értenek a zenéhez, szenvedélyesek). Ezek, annak ellenére, hogy pozitívak, ugyanolyan károsak, hiszen nem mozdulnak ki a negatív sztereotípiákból alkotott, a romákat alacsonyabb rendűként ábrázoló keretből, és ugyanazt a negatív képet erősítik, csak a másik oldalról.

Cigányellenesség Magyarországon

A magyar társadalomban hagyományosan magas a cigányellenesség mértéke: a 2011-ben készült, legutolsó részletes felmérés szerint a magyarok 30%-a tekinthető cigányellenesnek, 13%-a „elfogadónak”, 57%-a pedig hezitálónak. Ugyanakkor az előítéletesség szintje nagy eltéréseket mutat témától függően: 82% gondolja, hogy a „cigányok gondjai megoldódnának, ha végre elkezdenének

⁵ Uccu Alapítvány: Kézikönyv Önkéntes képzők számára, megnyitva: 2021.04.28, <https://www.uccualapitvany.hu/pdf/uccu-oktatoi-anyag.pdf>

⁶ Alliance Against Antigypsyism: Antigypsyism - A Reference Paper (2017. június), https://www.antigypsyism.eu/?page_id=17

dolgozni”, 60% szerint „a bűnözési hajlam a cigányok vérében van”, 42% szerint pedig „csak helyeselni lehet, hogy még vannak olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be”.⁷

Iskolai szegregáció

A szegregáció általában az előítéletek következtében kialakult elkülönítés, amely létrejöhet természetes vagy mesterséges folyamat eredményeképp. Legjellemzőbb a lakóhelyi és az iskolai szegregáció. Ez utóbbinak több formája létezik, mint például a települések közti, az iskolán belüli, illetve a speciális körülmények között (pl. speciális iskolákban) megvalósuló szegregáció.⁸

A romák etnikai alapú iskolai szegregálása gyakori Magyarországon: egy tanulmány szerint a szegregált iskolák száma 2008 és 2016 között majdnem másfélszeresére nőtt.⁹ A helyzet azóta sem javult, annak ellenére sem, hogy a bíróság már több esetben kimondta, hogy a szegregált oktatás sérti az elkülönített diákok jogait (pl. Kaposvár¹⁰, Gyöngyöspata¹¹). A szegregáció mellett a romákat gyakran éri személyes diszkrimináció is az iskolában mind szóban, mind cselekedetek formájában, diáktársaik és tanáraik részéről is.

Tanulmányok mutatják, hogy a rossz szocioökonómiai háttér nagyban rontja a tanulók teljesítményét és esélyét az előrejutásra az oktatási rendszerben.¹² A rossz eredményekért tehát nem az etnikai háttér, hanem a gazdasági-társadalmi státusz és a rendszerszintű hátrányos megkülönböztetés a felelős. A hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzet nagyban csökkenti a diákok esélyét a továbbtanulásra és így az elhelyezkedésre a munkaerőpiacon, amit az iskolai szegregáció tovább hátráltat. Az integrált oktatás ezzel szemben nem csak növeli a hátrányos helyzetű roma diákok továbbtanulásának esélyét, de az interetnikus viszonyok erősítésével csökkenti a társadalmi polarizációt és növeli az elfogadást is.¹³ Az integrált oktatás eredményességét jól mutatja például a hódmezővásárhelyi deszegregációs program, ahol a program hatására javultak az addig szegregált intézményben tanuló diákok kompetenciaeredményei.¹⁴

⁷ Bernát Anikó et al.: A radikalizmus és a cigányellenesség gyökerei a szélsőjobboldal szimpatizánsai körében (2011), https://www.academia.edu/32724685/A_radikalizmus_%C3%A9s_a_cig%C3%A1nyelleness%C3%A9g_gy%C3%B6kerei_a_sz%C3%A9ls%C5%91jobboldal_szimpatiz%C3%A1nsai_k%C3%B6r%C3%A9ben_co-authors_Juh%C3%A1sz_Attila_Krek%C3%B3_P%C3%A9ter_Moln%C3%A1r_Csaba

⁸ Fehér könyv az oktatásról (Budapest: Haza és Haladás Közpolitikai Alapítvány, 2013), 85.

⁹ Fejes József Balázs, Szűcs Norbert (szerk.): Én vétkem – Helyzetkép az oktatási szegregációról (Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület, 2018), <https://mek.oszk.hu/18200/18263/18263.pdf> 13.

¹⁰ Ónody-Molnár Dóra: Precedensértékű ítélet született, a Kúria is kimondta, hogy jogsértő, amit Kaposvár a roma gyerekekkel művel, 168óra, 2017.10.04., <https://168ora.hu/itthon/precedenserteku-itelet-szuletett-a-kuria-is-kimondta-hogy-jogserto-amit-kaposvar-a-roma-gyerekekkel-muvel-7472>

¹¹ Cseke Balázs: Döntött a Kúria: ki kell fizetni a kártérítést a gyöngyöspatai roma diákoknak, Index, 2020.05.12.

https://index.hu/belfold/2020/05/12/gyongyospata_iskolai_szegregacio_roma_diakok_karteritesi_per_itelet_kuria/

¹² Felvégi Emese: A tanulói teljesítményt meghatározó tényezők, Világtükör, 2005/2., <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-tanuloi-teljesitmenyt-meghatarozo-tenyezok-pisa-2003>

¹³ Hajdu Tamás et al.: Az általános iskolában tanuló roma és nem roma gyerekek közti barátságok segítik a társadalom összetartozását, Magyar Tudományos Akadémia, 2019., https://mta.hu/tudomany_hirei/az-altalanos-iskolaban-tanulo-roma-es-nem-roma-gyerekek-kozt-baratsagok-segitik-a-tarsadalom-osszetartozasat-109677

¹⁴ Szűcs Norbert (2012): A hódmezővásárhelyi deszegregációs program. In: Arató Ferenc - Varga Aranka: Együttnevelés a gyakorlatban. Válogatás az óvodai és iskolai IPR intézményi adaptációs gyakorlataiból. Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal, Budapest. 13-16.

http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/79/a_a_hdmezvsrhelyi_deszegregcis_program.html

Romakép a társadalomban

A romákról alkotott általános kép kialakulásában és a sztereotípiák ledöntésében nagyon fontos szerepe van mind a média által sugallt romaképnek, mind a romák önreprezentációjának.

A médiának Magyarországon nagy felelőssége van a romákkal szembeni előítéletek tartós fennmaradásában, többek között azáltal, hogy a romákat elsősorban problémahalmazként ábrázolja, a hátrányos helyzet kialakulásának okaival azonban nem foglalkozik.¹⁵ A romákkal kapcsolatos médiamegjelenések nagy részében a romák általában passzív szereplőként vannak jelen, elsősorban szociális intézkedések alanyaiként, vagy bűnözéssel kapcsolatban.¹⁶ Aktív szereplőként nagyon ritkán jelennek meg: roma közéleti személyekkel, pláne a sztereotípiáktól eltérő szereplőkkel, alig találkozni a nyilvánosságban. Mindemellett a populáris média romaképe még mindig sokkal visszafogottabb, mint az egyes politikai szereplők által sugallt romakép, amely tudatosan meglovgolja és rá is erősít az előítéletekre.¹⁷

A közbeszédben és a médiában is egyaránt erőteljesen jelen van a szegénység etnicizálása. Erősen tartja magát a kép, hogy a romák szegények és könnyebben azonosítanak valakit romaként, ha az szegény. Régi hagyománya van a szegények „érdemesre” és „érdemtelenekre” osztásának. A romák, mint szegények általában az érdemtelen szegények kategóriájába esnek, akik önhibájukból szegények, amit alátámasztanak a velük kapcsolatos sztereotípiák is. Kutatások ugyanakkor kimutatták, hogy Magyarországon a szegények nagy része nem roma¹⁸ – a romák esetleges vagy látszólagos felülreprezentáltsága a szegények körében a rendszerszintű cigányellenesség következménye. Az általánosan elterjedt, negatív romaképet fenntartják és erősítik az iskolai tankönyvekben a romákkal kapcsolatban található pontatlanságok és csúsztatások is.¹⁹

Az egyik legelterjedtebb előítélet: a „cigánybűnözés”-narratíva

A romákkal szembeni, széles körben elterjedt előítéletek közül az egyik legdominánsabb a „cigánybűnözés” narratívája, ami a 2000-es évek második felében a szélsőjobboldali szereplők révén terjedt el a közbeszédben. Általánosító, cigányellenes tartalma miatt erőteljesen rasszista és stigmatizáló kifejezés, funkciója leginkább a cigányellenes érvelés alátámasztása.²⁰ Márpedig cigánybűnözés nem létezik. Azt, hogy a roma származású magyarok több bűncselekményt követnének el, mint a nem roma származásúak, semmilyen adat nem támasztja, és nem is támaszthatja alá. Az

¹⁵ Uccu Alapítvány: Módszertani segédlet. Megnyitva: 2021.04.28.

https://www.uccualapitvany.hu/pdf/UCCU_glosszarium_A5_01.pdf

¹⁶ Iványi Zsófia: „Nem gondolhatjuk komolyan, hogy a cigányok vagy bűnöznek vagy a segílyt várják”, Magyar Narancs, 2012.01.27., <https://magyarnarancs.hu/belpol/bernath-interju-78498>; Bernáth Gábor, Messing Vera: Szélretolva, Médiakutató, 2012. tavasz, https://mediakutato.hu/cikk/2012_01_tavasz/05_roma_mediakep

¹⁷ Munk Veronika: Hogy kerül a cigány a címoldalra? A magyarországi sztárgyár és a sztárgyárban a roma celebek, Apertúra, 2014. nyár-ősz, <https://www.apertura.hu/2014/nyar-osz/munk-hogy-kerul-a-cigany-a-cimoldalra-a-magyarorszagi-sztargyar-es-a-sztargyarban-a-roma-celebek/>

¹⁸ Katus Eszter: A többségi társadalom különbséget tesz a roma és a nem roma szegénység között, pedig nem kellene, Átlátszó, 2020.09.25. <https://szocio.atlatszo.hu/2020/09/25/a-tobbsegi-tarsadalom-kulonbseget-tesz-roma-es-nem-roma-szegenyseg-kozott-pedig-nem-kellene/>

¹⁹ Binder Máttyás, Pálos Dóra: Romák a kerettantervben és a kísérleti tankönyvekben, CFCF, 2016. <http://cfcf.hu/sites/default/files/Binder%20P%C3%A1los%20-%20ROMA.TK.KUT.%202016.pdf>

²⁰ Juhász Attila: A „cigánybűnözés” mint „az igazság” szimbóluma, Anblokk, 2010.

http://epa.oszk.hu/02700/02725/00003/pdf/EPA02725_anblokk_2010_4_012-019.pdf

etnikai hovatartozás ugyanis fokozottan védett személyes adatnak minősül, így nem készülhet nyilvántartás a bűnelkövetők etnikai háttéréről. Ezzel szemben kutatás mutatta ki, hogy kevesebb bűncselekményt követnek el azokon a településeken, ahol több roma él.²¹ Hamis állítás tehát, hogy a cigányok nagyobb mértékben követnének el bűncselekményeket.

Bár semmilyen összefüggés nincs az etnikai háttér és a bűnelkövetés közt, ez a kép mégis erősen tartja magát a közbeszédben. Ennek több oka is lehet.

- A bűnelkövetést leginkább magyarázó tényezők a kriminológia álláspontja szerint a bűnelkövető társadalmi helyzete, iskolai végzettsége, lakóhelye, életkora és a környezete anyagi helyzete. Ez az oka annak, hogy az azonos szocioökonómiai háttérrel rendelkező társadalmi csoportok bűnelkövetésében fel lehet fedezni mintázatokat. Ahogy bizonyos bűncselekménytípusok (pl. lopás) jellemzőbbek a rosszabb anyagi helyzetben élőkre, ugyanúgy a jó anyagi körülmények közt élőknek is megvannak a maguk „tipikus” bűncselekménytípusaik (pl. fehérgalléros bűnözés, sikkasztás).
- Abban, hogy hány bűnelkövetőt fognak el, szerepet játszik a rendőrségi és bűnüldözési gyakorlat is, ami a rendszerszintű diszkrimináció megnyilvánulásának is egy formája. Kutatások²² mutatják, hogy Magyarországon és több európai országban is egy romának kinéző embert gyakrabban igazoltatnak a rendőrök, mint a nem romának kinézőket.
- Az ilyen hiedelmek terjedésében és fennmaradásában fontos szerepet játszik az egyes csoportok médiareprezentációja. Bizonyos médiumok hajlamosak felülreprezentáltan tudósítani a romák által elkövetett bűntényekről, amik a nagy részét alkotják a romákkal kapcsolatos összes tudósításnak.²³

Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?

A téma előzetes körüljárását, megalapozását, valamint a róla szóló párbeszéd strukturálását segítő háttér- és tényanyagok után alább felsorolunk néhány jellemző cigányellenes megnyilvánulást, a kijelentéseket motiváló félelmek szerinti kategóriákba rendezve. A különböző témákhoz – a foglalkozásvezetői munkát segítve – beszélgetésindító kérdéseket és viták alapjául szolgáló lehetséges tételmondatokat is mellékelünk. Sem a cigányellenes kijelentések, sem a beszélgetésindító kérdések, sem a tételmondatok listája nem teljeskörű, igyekeztünk inkább jellemző típusokat összegyűjteni és arra törekedni, hogy a felsorakoztatott példák jó kiindulási alapjai lehessenek a diákokkal folytatott párbeszédnek. Ezeket elsősorban gondolatébresztőnek szánjuk, amelyekből a csoport érdeklődéséhez és felkészültségéhez igazodva mindenki szabadon válogathat.

²¹ Szurovecz Illés: Kapott egy pofont a cigánybűnözés, abcúg, 2014.11.03.

<https://abcug.hu/kapott-egy-pofont-ciganybunozes/>

²² Középpontban az adatok: Rendőri igazoltatások és kisebbségek, Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége, 2010, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1132-EU-MIDIS-police_HU.pdf; dr. Kádár András Kristóf, Körner Júlia, dr. Moldova Zsófia, dr. Tóth Balázs: Szigorúan ellenőrzött iratok – A magyar igazságszolgáltatási gyakorlat hatékonyságáról és etnikai aspektusairól – kutatási jelentés, Budapest: Magyar Helsinki Bizottság, 2008., <https://helsinki.hu/wp-content/uploads/books/hu/Szigoruan-ellenorzott-iratok.pdf>

²³ Bernáth Gábor, Messing Vera: Szélretolva, Médiakutató, 2012. tavasz.

https://mediakutato.hu/cikk/2012_01_tavasz/05_roma_mediakep

Lapozz hátra! A kézikönyv [módszertani fejezetében](#) több konkrét gyakorlatot, ötletet és szempontot gyűjtöttünk össze, amelyek segíthetnek az itt bemutatott beszélgetésindító kérdések és tételmondatok mentén megvitatni a romaellenesség témájához kapcsolódó kérdéseket. A tételmondatok elsősorban a 6.2 fejezetben bemutatott [közösségi vitagyakorlatok](#) alapjául szolgálnak. A [Hova fordulhatok?](#) fejezetben továbbá több olyan [szervezetet](#) is ajánlunk, amelyek foglalkozásokat tartanak vagy értékes [szakmai, módszertani anyagokat](#) publikálnak a cigányellenesség témájában.

A cigányellenes megnyilvánulásokról történő beszélgetéshez kiemelt segítséget nyújthat az UCCU Alapítvány [önkéntes képzők számára készült kézikönyve](#) és [módszertani segédlete](#), valamint a Phiren Amenca emberi jogi nevelőknek szóló [Tükrök](#) című kézikönyve.

1. Együttélési problémákra, sikertelen integrációra, a szegregáció szükségességére vonatkozó előítéletes megnyilvánulások

- A szegregáció szükséges, a felzárkóztatás szegregált körülmények közt is megvalósítható.
- A beilleszkedni nem képes roma gyerekek visszahúzzák a többi diákot is, ezért a szegregációjuk az egyetlen megoldás arra, hogy a nem roma gyerekek biztonságban tanulhassanak, fejlődhessenek.
- Minden gyerek, így a roma gyerekek is egyenlő esélyekkel indulnak, lemaradásuk okát tehát nem a körülményeikben, hanem bennük kell keresni.
- A romák nem magyarok, nem tudnak/nem akarnak integrálódni, nem tartják be a társadalmi együttélés szabályait.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Mitől függ, hogy valaki mennyire lesz sikeres az iskolában? Milyen hatással lehet egy diák iskolai teljesítményére a származása vagy az otthoni körülményei?
- Milyen környezetben lehet jól és hatékonyan tanulni? Mire van szükség a tanuláshoz otthon? Mire az iskolában?
- Mi motivál valakit a tanulásra? Mit tehet az iskola azért, hogy motiválja a diákokat? És mit tehetnek a diákok, hogy motiváltak legyenek?
- Mitől függ, hogy valaki milyen pályát választ? Nektek van már konkrét tervetek, hogy mivel szeretnétek foglalkozni? Van olyan példaképek, aki nagy hatással van rátok?

Lehetséges tételmondatok

- Magyarországon mindenkinek egyenlő esélye van a munkába állásra és a jó életre.
- Az, hogy valaki mennyire tanul jól, mennyire sikeres az iskolában, csak saját magán múlik.
- Mindenki a saját sorsának kovácsa.

2. Bűnözésre vonatkozó előítéletes megnyilvánulások

- A legtöbb bűnt Magyarországon romák követik el.
- A bűnözés a romák vérében van.
- A romák lopnak.
- A romák erőszakosak és veszélyesek.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Mi vezethet ahhoz, hogy valaki bűnözővé váljon? Ki számít szerintetek bűnözőnek?
- Ha egy roma bűnelkövetőnél fontos a származása, más elkövetők esetében is ki szoktuk ezt emelni? Beszélünk „magyarbűnözésről”, „palócbűnözésről”, „németbűnözésről”, „szőkebűnözésről”?
- Mitől függ, hogy valaki milyen bűnt követ el? Mi lehet hatással arra, hogy valaki például lop, nagyobb összeget sikkaszt, vagy valamilyen erőszakos bűncselekményt követ el?
- Milyen veszélyei lehetnek annak, ha egy csoportot kollektíve teszünk felelőssé azért, mert egy tagjuk elkövetett valamit? Történt már veletek olyan, hogy valamilyen hátrány ért benneteket vagy büntetést kaptatok azért, mert egy csoporttársatok megszegett egy szabályt? Ha igen, ez milyen érzés volt számotokra?

Lehetséges tételmondatok

- Mindenki csak saját maga felelős a bűnért, amit elkövet.
- Ha egy gazdag ember lop vagy sikkaszt, nagyobb büntetést érdemel, mint ha egy szegény ember teszi ugyanezt.

3. Szociális helyzetre és munkanélküliségre vonatkozó előítéletes megnyilvánulások

- A romák természetes közege a nyomor és a szegénység.
- A roma családok sok gyereket vállalnak, hogy a szociális támogatásból tartsák el magukat.
- A romák azért szegények, mert nem akarnak/nem tudnak dolgozni, lusták.
- A romák nem szeretnek dolgozni, inkább a magyarokon élősködnek.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Milyen hatással lehet valakire, ha nyomorban és szegénységben él, vagy gyerekként ebben nő fel?
- Mire lehet szüksége egy gyereknek ahhoz, hogy megfelelő körülmények között nevelkedjen? Milyen szerintetek a jó gyerekkor?
- Milyen tényezők segíthetik, hogy valaki munkát találjon, vagy olyan állása legyen, amiben szeret dolgozni?

- Milyen képzettségű, képességű és háttérű embereknek lehet könnyebb, és kiknek nehezebb állást találnia? Ha egy pozícióra ugyanolyan képesítéssel és szakmai tapasztalattal többen is jelentkeznek, mitől függ, hogy kit vesznek fel? Mitől kellene függnie, hogy kit vesznek fel?
- Ismertek sokgyerekes nagycsaládokat? Mit gondoltok, miért akarnak egyes szülők sok gyereket, mások meg kevesebbet?
- Milyen okai lehetnek annak, hogy valaki nem dolgozik?

Lehetséges tételmondatok

- Egy nagyvárosban és egy kistelepülésen ugyanakkora esélye van az embereknek olyan munkát találni, amelyet szeretnének.
- Attól függ, hogy valaki mennyire lesz sikeres felnőttként, hogy milyen családba születik.

4. Pozitív sztereotípiákra épülő megnyilvánulások

- A romák nagyon szeretik a gyerekeiket.
- A roma családok nagyon összetartóak.
- A romák vérében van a zene.
- A romák őszinték, egyenesek, nem titkolják az érzéseiket.
- A romák számára fontosak a hagyományok.
- A romák szenvedélyesek.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Milyenek szerintetek a magyarok? Milyenek a németek? És az amerikaiak? Mi alapján vannak elképzeléseink arról, hogy egy nép milyen tulajdonságokkal rendelkezik?
- Fel tudtok sorolni roma embereket, akiket ismertek akár személyesen, akár a tévéből, YouTube-ról, Instagramról vagy más médiából? Ők mit csinálnak?
- Tudtok mondani híres roma embereket, tudósokat, művészeket? Ha nem, vagy csak keveset, szerintetek miért van ez így?

Lehetséges tételmondatok

- Egy közösség legfontosabb feladata a közös hagyományok ápolása.

2.2 Antiszemitizmus

Kik a zsidók, mi a zsidóság?

A zsidók hagyományosan a zsidó vallást (judaizmus vagy izraelita vallás) követő ókori közel-keleti népcsoport. A zsidóságra korábban egyszerre jellemző etnikai és vallási jelleg mára elkülönült, ami megnehezíti a zsidóság pontos definiálását. Sokan, akik zsidó származásúak, ma már nem követik a zsidó vallást, és nem, vagy csak bizonyos mértékig tartják a hagyományokat, mégis megőrizték zsidó identitásukat. Vannak ugyanakkor olyanok is, akik bár nem zsidó származásúak, betértek a zsidó vallásba.

A zsidóság kulturálisan és nyelvileg is rendkívül heterogén. A zsidó államon, Izraelen kívül minden kontinens számos országában élnek zsidó közösségek, jelentős kisebbséget alkotva²⁴ (pl. USA, Oroszország, Franciaország, Kanada stb.). A magyarországi zsidó közösség létszámát nehéz megbecsülni: a 2011-es népszámláláskor közel 11 ezren vallották magukat izraelita vallásúnak, azonban a különböző zsidó szervezetek szerint az esetlegesen zsidó származásúak létszáma 75 és 100 ezer közé tehető.²⁵

A zsidóság vallási tekintetben sem egységes: a vallási előírásokhoz és hagyományokhoz való viszony alapján megkülönböztetjük a szigorúbb, ortodox és a kevésbé szigorú, nyitottabb, neológ irányzatot, amelyek még tovább is tagolódnak.

Elkülönülés és diszkrimináció, asszimiláció és emancipáció

A zsidó nép már az ókorban szétszóródott az akkor ismert világban, aminek fő okai az elvándorlás mellett a zsidók elhurcolása, fogságba és rabszolgaságba vetése volt. A rómaiak elleni felkelések eredményeként a Kr. u. 2. században a zsidóknak el kellett hagyniuk őseik földjét. Attól kezdve a kisebbségi zsidó közösségek (diaszpórák) a többségi társadalomtól jórészt elkülönülten éltek. Ez egyrészt eltérő vallásukra és szokásaikra, másrészt és leginkább a velük szembeni diszkriminatív intézkedésekre vezethető vissza. A zsidó közösségekre külön szabályok voltak érvényben – ezek egyrészt biztosították számukra vallásuk gyakorlását, ugyanakkor komoly megszorításokat is eredményeztek: előírták, hol kell lakniuk (elzárt területeken, ún. gettókban), valamint hogy milyen foglalkozásokban dolgozhatnak, illetve milyen vagyontárgyat birtokolhatnak (pl. földet). Az ilyen diszkriminatív szabályok miatt, a kényszer hatására alakultak ki olyan jellemző foglalkozások, amelyeket gyakran zsidók töltöttek be a középkortól kezdve. Sokan foglalkoztak pl. kereskedelemmel, pénzváltással, hitelezéssel, vagy akár italméréssel, a modernizáció kezdetével pedig sokan városi, értelmiségi pályákon helyezkedtek el (pl. orvosként, tanárként, újságíróként).

A szekularizáció (elvilágiasodás) általános folyamata részeként a 19. században a zsidó közösségek körében is megindult az eltávolodás a vallástól, és megindult a zsidó közösségek asszimilációja, azaz beolvadásuk a többségi társadalomba. Ez részben önkéntes volt, részben pedig a kialakuló nemzetállamok politikai szándéka, hogy egységes nemzetet teremtsenek. Ezzel párhuzamosan a

²⁴ „Communities”. World Jewish Congress. <https://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities>

²⁵ „Hungary”. World Jewish Congress. <https://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/HU>; 2011. évi népszámlálási adatok, 10. fejezet: Vallás, felekezet. KSH 2011.

https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_10_2011.pdf

polgári, szekuláris államok kialakulásának részeként sor került a zsidó közösségek emancipációjára, azaz egyenjogúsítására mind polgári, mind vallási értelemben. A társadalom egyenlő polgárai lettek, eltörölték a velük szembeni korlátozó intézkedéseket, és elismerték a zsidó vallás egyenjogúságát. Magyarországon a polgári egyenlőség 1867-ben, a vallási emancipáció 1895-ben valósult meg.

Mi a zsidóellenesség és az antiszemitizmus?

Az antiszemitizmus a zsidókkal szembeni negatív sztereotípiákat, előítéleteket és gyűlöletet jelenti.²⁶ Bár az antiszemitizmus modern szó, amely a 19. században jelent meg, zsidóellenesség már az ókortól létezik. Ennek okai a zsidó közösségek elkülönülő életmódjában, a többségitől eltérő vallásukban és szokásaikban, valamint az általuk betöltött társadalmi szerepekben (pl. jellemző foglalkozások) keresendők. Az elkülönülés, valamint az eltérő és rejtelmesnek tűnő szokások és vallás negatív sztereotípiák kialakulásához vezettek, félelmet és elutasítást szültek.

A zsidóellenesség hátterében különböző okok álltak a történelem során. A középkortól kezdve a zsidóellenesség egyik meghatározó iránya a vallási zsidóellenesség, az ún. antijudaizmus volt, amelynek középpontjában az a vád állt, hogy a zsidók feszítették keresztre Krisztust. A zsidóellenesség egy másik fontos iránya abból táplálkozott, hogy mivel a földbirtoklástól és sok foglalkozástól el voltak tiltva, a zsidók közül sokan foglalkoztak kereskedelemmel, pénzváltással, hitelezéssel, később pedig több országban az iparosításban is fontos szerepet játszottak. Ezért az volt a közkeletű sztereotípia, hogy a zsidók gazdagok és befolyásosak. A történelem során a politikai vezetők (pl. királyok, földesurak) előszeretettel alkalmazták a pénzszerzés azon módját, hogy elűzték a területükön élő zsidó közösségeket, és/vagy elvették a vagyonukat. Ezekből a sztereotípiákból táplálkozik a 19. század második felében megjelent, a zsidóellenességet politikai dimenzióba helyező modern antiszemitizmus is, amely a zsidóságot idegen, a nemzettel és az állammal szemben illojális csoportként ábrázolta. A modern antiszemitizmus összeesküvés-elméletekkel operál, amelyek a zsidóságot befolyásos, a világ sorsát a háttérből irányító, titkos erőként láttatják.

Holokauszt, illetve a holokauszt tagadása és torzítása

A náci, azaz a németországi nemzetiszocialisták az antiszemitizmust rasszista keretbe helyezték, a zsidóságot alacsonyabb rendű fajként definiálva. 1933-as hatalomra kerülésük után sorra hozták a zsidók elleni diszkriminatív intézkedéseket, majd 1938-tól megkezdődtek a zsidók elleni fizikai fellépések. A náci vezetés 1942 januárjában, a wannseei konferencián döntött az európai zsidóság tudatos és tervszerű megsemmisítéséről. A zsidók szisztematikus, állami szervek általi üldözését és meggyilkolását hívjuk holokausztnak (más néven soának), amelyet a német náci rendszer, illetve szövetségesei és kollaboránsai követtek el 1945-ig. A zsidókkal szembeni holokauszt mellett a németek szisztematikusán gyilkoltak különböző kisebbséghez tartozó embereket, főleg romákat, fogyatékkal élőket, melegeket és ideológiailag másként gondolkodókat.

A holokauszt áldozatául esett mintegy hatmillió zsidó, akik az európai zsidóság nagyjából kétharmadát alkották.²⁷ A magyar zsidó közösség is hatalmas veszteségeket szenvedett: 1941 és 1945 között a bécsi

²⁶ „Antiszemitizmus”. United States Holocaust Memorial Museum: Holokauszt Enciklopédia.

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/hu/article/antisemitism>

²⁷ „A holokauszt alapjai”. United States Holocaust Memorial Museum: Holokauszt Enciklopédia.

döntésekkel megnövelt területű Magyarország bő 800 ezer fős zsidóságából a becslések szerint közel 600 ezer ember esett a német nácik és magyar cinkosaik áldozatául. A vidéki zsidóság közel 80%-a, a budapesti közösségnek pedig a fele veszett oda.²⁸

A holokauszt az emberi történelem egyik legnagyobb katasztrófája, és az emberi cselekedet egyik legsötétebb és legaljasabb példája. Általa nem csak a zsidóságot, de minden érintett társadalmat pótolhatatlan veszteség ért. Emiatt a holokauszt tagadása és relativizálása elfogadhatatlan, és Magyarországon a büntető törvénykönyv szerint bűncselekmény.²⁹ A Nemzetközi Holokauszt Emlékezési Szövetség (IHRA) definíciója szerint „a holokauszttagadás olyan diskurzus és propaganda, amely tagadja a holokauszt (...) történelmi tényét és annak mértékét”.³⁰ Holokauszttagadásnak minősül a zsidóság elleni népiirtás szándékosságának tagadása vagy kétségbe vonása, valamint az is, ha valaki azt terjeszti, hogy a holokausztot maguk a zsidók idézték elő, vagy annak tényeit tudatosan eltúlozzák (pl. politikai vagy pénzügyi érdekből). A holokauszttal kapcsolatos torzítás többek között a relativizálás, ha kisebbítik az elkövetők és felelősök szerepét, minimalizálják az általuk okozott károkat, beleértve az áldozatok számát, illetve ha pozitív színben tüntetik fel a holokausztot.

Antiszemitizmus ma Magyarországon

Az antiszemizmus az utóbbi másfél évtizedben ismét egyre erősebben van jelen a magyar közéletben³¹. Ez a tendencia nemzetközi közvélemény-kutatások alapján a magyarok többsége számára is aggasztó méreteket öltött: az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége, az FRA 2018-as felmérése alapján a magyar lakosság 77%-a szerint az antiszemizmus „nagy probléma” az országban.³² A Medián 2018-as közvélemény-kutatása szerint a magyar társadalom közel egyharmada (33%) tekinthető antiszemitának, akik közül 20% erősen, míg 13% mérsékelten antiszemita attitűddel jellemezhető. Különösen elgondolkodtató, hogy az antiszemizmus legfőbb megjelenési formája Magyarországon a zsidóellenes összeesküvés-elméletek, és az ilyenekben hívők aránya folyamatosan emelkedik 2013 óta.³³

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/hu/article/introduction-to-the-holocaust>

²⁸ „Holokauszt”. MAZSIHISZ. <https://mazsihisz.hu/a-zsidosagrol/tortenelem/holokauszt/holokauszt-1>;

„A magyar zsidóság embervesztése”. A holokauszt Magyarországon.

http://www.holokausztmagyarorszag.hu/index.php?section=1&type=content&chapter=1_2_5

²⁹ „A nemzetiszocialista vagy kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadása” bűncselekmény tényállása. A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény, 333.§. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200100.tv>

³⁰ „A holokauszttagadás és a holokauszttal kapcsolatos torzítások munkadefiníciója”. International Holocaust Remembrance Alliance. <https://www.holocaustremembrance.com/hu/resources/working-definitions-charters/holokauszttagadas-es-holokauszttal-kapcsolatos-torzitasok>

³¹ Antiszemita előítéletesség a mai magyar társadalomban Budapest, Tett és Védelem Alapítvány 2019., https://tev.hu/wp-content/uploads/2019/07/TEV_Antiszemitizmus2018-Median_72dpiKE%CC%81SZ.pdf

³² European Union & Agency for Fundamental Rights. (2018). *Experiences and perceptions of antisemitism: Second survey on discrimination and hate crime against Jews in the EU*. Publications Office of the European Union.

³³ Antiszemita előítéletesség a mai magyar társadalomban Budapest, Tett és Védelem Alapítvány 2019., https://tev.hu/wp-content/uploads/2019/07/TEV_Antiszemitizmus2018-Median_72dpiKE%CC%81SZ.pdf

Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?

A téma előzetes körüljárását, megalapozását, valamint a róla szóló párbeszéd strukturálását segítő háttér- és tényanyagok után alább felsorolunk néhány jellemző antiszemita megnyilvánulást, valamint olyan kijelentéseket, amelyek a holokauszt tagadásával és torzításával kapcsolatosak. A különböző témákhoz – a foglalkozásvezetői munkát segítve – beszélgetésindító kérdéseket és viták alapjául szolgáló lehetséges tételmondatokat is mellékelünk. Sem az általánosító kijelentések, sem a beszélgetésindító kérdések, sem a tételmondatok listája nem teljeskörű, igyekeztünk inkább jellemző típusokat összegyűjteni és arra törekedni, hogy a felsorakoztatott példák jó kiindulási alapjai lehessenek a diákokkal folytatott párbeszédnek. Ezeket elsősorban gondolatébresztőnek szánjuk, amelyekből a csoport érdeklődéséhez és felkészültségéhez igazodva mindenki szabadon válogathat.

Lapozz hátra! A kézikönyv [módszertani fejezetében](#) több konkrét gyakorlatot, ötletet és szempontot gyűjtöttünk össze, amelyek segíthetnek az itt bemutatott beszélgetésindító kérdések és tételmondatok mentén megvitálni az antiszemitizmus témájához kapcsolódó kérdéseket. A tételmondatok elsősorban a 6.2 fejezetben bemutatott [közösségi vitagyakorlatok](#) alapjául szolgálnak. A [Hova fordulhatok?](#) fejezetben továbbá több olyan [szervezetet](#) is ajánlunk, amelyek foglalkozásokat tartanak vagy értékes [szakmai, módszertani anyagokat](#) publikálnak az antiszemitizmus témájában.

Az antiszemitizmusról beszélgetve érdemes kitérni a jelenséggel kapcsolatos történelmi összefüggésekre, társadalmi és kulturális folyamatokra, és rávezetni a diákokat, hogy ne csak az egyén felelősségét ismerjék fel ezekben a kérdésekben, hanem a hatalom és a társadalmi normák szerepét is.

1. A holokauszt tagadásával és torzításával kapcsolatos kijelentések

- A holokauszt sosem történt meg.
- A holokauszt nem különbözik más korokban, más nemzetek által, más kisebbségek ellen elkövetett atrocitásoktól.
- A holokauszt áldozatainak száma sokkal kevesebb volt, mint azt egyesek el akarják velünk hitetni.
- A holokauszt emlékének mesterséges felszínen tartása csak egy eszköz arra, hogy a zsidók folyamatosan bűntudatot keltsenek a világ népeiben.
- A holokausztról nem lehet őszintén beszélni, mert ha elmondod az igazságot, megbüntetnek.
- A háború alatt a nem zsidó magyarok is szenvedtek annyit, mint a zsidók.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Ismertek valakit, akinek van személyes érintettsége a holokausztban, akinek rokonai vagy ismerősei átélték a holokausztot, esetleg áldozatául estek?
- Miben különbözik a katonák által egy háború során elkövetett emberölés a civilek ellen elkövetett atrocitásoktól? És mi különbözteti meg ezeket a szervezett népiirtástól?
- Kinek és miért állhat érdekében tagadni a holokausztot, vagy megkérdőjelezni bármilyen múltbeli eseményt?

- Hogyan tudják igazolni a történészek, hogy egy múltbeli esemény valóban megtörtént-e?
- Többet hallunk/beszélünk Magyarországon a holokausztról, mint a világban lezajlott más népirtásokról és kisebbségek elleni atrocitásokról? Ha igen, vajon mi lehet ennek az oka?
- Láttatok olyan filmet, vagy olvastatok olyan könyvet, ami valamilyen formában a holokauszt témáját dolgozza fel? Milyen különböző szemszögekből mutathatják be ezek az alkotások a holokausztot?
- Mit gondoltok, miért lehet nehéz beszélni a holokausztról?

2. Antiszemita kijelentések

- A zsidók gazdagok és befolyásosak, titokban ők irányítják a világot.
- A zsidók nagyon szeretik a pénzt.
- A zsidók nagyon összetartóak, minden helyzetben egymást részesítik előnyben.
- A zsidók megbocsáthatatlan bűne, hogy megölték Jézust.
- A zsidók szenvedése Isten büntetése volt.
- Zsidó személyek és szervezetek nyomást gyakorolnak a magyar politikára saját céljaik megvalósítása érdekében.
- A zsidók világszerte a kezükben tartják a médiát, ők döntenek el, miről szabad és nem szabad beszélni, és elnyomják a nekik nem tetsző véleményeket.
- Létezik egy titkos zsidó együttműködés, amely döntően képes befolyásolni politikai és gazdasági folyamatokat.
- A cionista világhatalom le akarja igázni Magyarországot.
- A magyarországi zsidóság a saját hazája érdekeivel szemben is Izrael érdekeit szem előtt tartva cselekszik.
- A zsidók eszközként használnak különböző csoportokat (pl. romák, menekültek, melegek), hogy belülről gyengítsék a hagyományos társadalmakat, és így átvehessék a hatalmat.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Szerintetek mitől zsidó valaki? Ki dönti el, hogy valaki zsidó-e? Meg lehet mondani kívülről, hogy valaki zsidó-e (például a kinézete alapján)? Ütközhet-e a külső megítélés és az adott személy öndefiníciója, identitása? Mit jelenthet egyáltalán zsidónak lenni, milyen rétegei vannak a zsidóságnak? (pl. nép, vallás, kultúra)
- Lehet valakinek többféle identitása párhuzamosan?
- Mit gondoltok, mitől lehet egy csoport egységes vagy összetartó? (Gondolhattok akár a saját családokra, barátaitokra, osztályotokra.) Szerintetek létezik egységes nép, egységes népcsoport? Milyen szempontból? Mitől függ, hogy mennyire összetartó egy nép, egy nemzet? Lehet különbség abban, hogy egy csoport mennyire tűnik egységesnek kívülről és belülről?

- Hallottátok már azt a kifejezést, hogy összeesküvés-elmélet? Mit gondoltok, mit jelenthet, mikor használjuk? Tudtok példát mondani ilyenre?
- Szerintetek kik a világon a legbefolyásosabb emberek? Mitől függ, hogy valaki mekkora befolyással rendelkezik lokálisan/az országban/globalisan?
- Milyen különböző (gazdasági vagy társadalmi) érdekcsoportok gyakorolhatnak nyomást a politikára?

Lehetséges tételmondatok

- A rossz törvényeknek nem kell engedelmessé válnunk.
- Vannak olyan témák, amikről nem lehet vitázni.
- Jobb világpolgárnak lenni, mint egy kisebb, de összetartó csoporthoz tartozni.
- Attól függ, hogy valaki mennyire lesz sikeres felnőttként, hogy milyen családba születik.

2.3 Idegenellenesség

Mi az idegenellenesség?

Az idegenekkel – azaz a bevándorlókkal, menekültekkel, más népcsoportokkal – szembeni elutasítás és ellenségesség (idegen szóval xenofóbia). Más kisebbségi csoportok (pl. romák, zsidók, melegek) elutasításához hasonlóan az idegenellenesség is a többség-kisebbség viszonylatában értelmezendő attitűd, amely sztereotípiákra, előítéletekre és félelmekre épül. (Ezek működését az [1.4 fejezetben](#) részletesen bemutattuk.)

Mi a migráció?

Migrációnak nevezzük azt, amikor egy személy, vagy személyek egy csoportja helyet változtat, akár egy államon belül, akár határokat átlépve. A migráció fogalmába beletartoznak a lakóhelyüket elhagyni kényszerült, menekülő személyek, a gazdasági migránsok és más migrációs tevékenységek is.³⁴

Az emberiség történelmének a kezdetektől szerves részét képezi a migráció. A különböző népek vándorlásaik során mindig magukkal vitték kultúrájukat, vallásukat és szokásaikat, így a különböző kultúrák, vallások és civilizációk mindig találkoztak egymással és hatással voltak egymásra. Ez a folyamat a technológia fejlődésével mára jelentősen felgyorsult, ezt nevezzük globalizációnak. A globalizáció jelensége részben közelebb hozza egymáshoz a különböző országokban és kultúrákban élőket, és egységes globális kultúrát hoz létre, részben azonban erősíti a lokális identitásokat, jellemzőket is (ez az ún. glocalizáció jelensége).

Magyarországon ma több eltérő etnikai és kulturális háttérű ember él, akik a történelem során telepedtek le hazánkban. Jelenleg 13 elismert nemzetiség él az országban. Az Alaptörvény XXIX. cikke

³⁴ Migrációkutató Intézet. Szótár: Migráció, <https://www.migraciokutato.hu/glossary/migracio/>

szerint „a Magyarországon élő nemzetiségek államalkotó tényezők”, ami azt jelenti, hogy a Magyarországon élő nemzetiségek egyenlő jogú állampolgárai az országnak.

Bevándorlók és menekültek

Bár a köznyelv gyakran összemosva beszél bevándorlókról és menekültekről, fontos ezen kategóriák megkülönböztetése az eltérő jogi megítélés miatt. Bevándorló az a személy, aki letelepedési vagy hosszú távú tartózkodási szándékkal érkezik külföldi lakóhelyéről egy országba. Ha valaki vallási, faji, politikai okokból, vagy valamely nemzetiséghez, meghatározott társadalmi csoporthoz tartozása miatti üldöztetése, vagy az attól való megalapozott félelme miatt menekül el hazájából, és egy másik országban kérelmezi a menekült státuszt, menedékkérőnek minősül. Ha az állam teljesen vagy részben megalapozottnak látja a kérelmet, menekült, oltalmazott vagy befogadott státuszt ad a menedékkérőnek, aki ettől kezdve legálisan tartózkodik az országban. Azok a menekülők, akik nem kérelmezik a menekültstátuszt, de tartósan, letelepedési szándékkal tartózkodnak egy országban, illegális bevándorlónak minősülnek.³⁵ A bevándorlásra és menekültügyi eljárásra vonatkozó szabályokat minden ország maga alakítja ki, ám azoknak összhangban kell lenniük a nemzetközi egyezményekkel, amelyekhez az adott ország is csatlakozott. A legfontosabb nemzetközi menekültügyi jogi szabályozás az 1951-es genfi egyezmény, emellett az Európai Uniónak is vannak saját szabályai, melyek betartása a tagországok számára kötelező.³⁶

Gazdasági migráció

A migráció jellemzően a fejletlenebb, elmaradottabb régiókból a fejlettebb, gazdagabb régiók felé irányul. Európán belül is jelentős a migráció, elsősorban is keletről nyugatra. Rengeteg kelet-európai – köztük magyar – vándorolt ki Nyugat-Európa országaiba a rendszerváltás és főleg az Európai Unióhoz csatlakozás után a jobb anyagi helyzet és munkalehetőségek reményében.³⁷ A gazdaság teljesítőképességét jelentősen korlátozza, ha nincs elég ember a munkák elvégzésére, és gazdasági fellendülés idején Magyarországon is könnyen alakul ki munkaerőhiány. Ezért, illetve alacsonyabb bérigényük miatt, Magyarországon is rengeteg külföldi idénymunkás és vendégmunkás dolgozik több ágazatban (pl. mezőgazdaságban, építőiparban).

A KSH 2015-ös áttekintése kimutatta, hogy a Magyarországon élő, harmadik országbeli (az Európai Unió területén kívülről érkező) állampolgárok képzetesebbek, mint az azonos korcsoportba tartozó honfitársaink: a 15-74 éves harmadik országbeli állampolgárok 47,8%-a felsőfokú végzettségű, míg a magyar állampolgároknak csupán 19,5%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel. Az adatok szerint a vállalkozási hajlandóság is jellemzően magasabb a bevándorlók körében: míg a harmadik országbeli állampolgárok 11,4%-a, a magyar állampolgárok 6,9%-a egyéni vállalkozó/önfoglalkoztató.³⁸

³⁵ Kapitány Balázs (szerk.): Demográfiai Fogalomtár. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, <http://demografia.hu/hu/letoltes/fogalomtar/pdf/menekult.pdf>

³⁶ Common European Asylum System, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/asylum_en

³⁷ Gödri Irén: Nemzetközi Vándorlás, Demográfiai portré 2018, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2018, 237-271., <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografiaiportre/article/view/2741/2638>

³⁸ Statisztikai tükör 2015/85, KSH, 2015, http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/harmadik_mpiaci_helyzete.pdf

A társadalmak legmobilisabb rétegét a fiatal férfiak alkotják, így általában ők indulnak el először. Az Európán belüli, keletről nyugatra történő migráció során is első hullámban jellemzően ők mennek más országokba, hiszen egy férfi egyedül könnyebben kap munkát és talál szállást, és így tudja támogatni az anyaországban maradt családját abban a reményben, hogy egy nap újra egyesülhetnek. Erre jogi folyamatok is ráerősítenek (ha a család egy tagjának már van státusza a befogadóországban, az megkönnyíti a későbbi egyesülést). Ráadásul háborús övezeteken keresztül maga az utazás is kockázatos, és családdal, gyerekekkel sokan csak akkor vágnak neki, ha tényleg nincs más megoldás.

Idegenellenesség Magyarországon

A rendszerváltás óta nagyon sokat változott a magyar társadalom hozzáállása az idegenekhez. Bár mindig is jelentős volt a menedékkérők befogadását elutasítók aránya, a 2010-es években tartósan a lakosság több, mint egyharmada volt elutasító, 2013-tól pedig folyamatosan növekedett ez az arány. Kivételt képez ez alól az a pár hónap, amikor 2015-ben ténylegesen sok menedékkérő érkezett Magyarországra, és sokan találkoztak személyesen a segítségre szoruló családokkal, és nyújtottak nekik támogatást.³⁹

A kisebbségi csoportok közül leginkább a menekülteket és a bevándorlókat utasítják el Magyarországon, a különböző etnikai csoportok közül pedig – 2015 óta – az arabokat.⁴⁰ Korábban hagyományosan a romákkal szembeni elutasítás volt a legmagasabb Magyarországon.

Van kapcsolat a bevándorlás és a bűnözés, terrorizmus között?

A bevándorlás és a bűnözés kapcsolata cáfolható rendőrségi adatokkal és helyi tapasztalatokkal. Bizonyított, hogy a 2013-tól erősödő irreguláris migráció⁴¹, azaz a szabálytalan határátlépések számának növekedése ellenére is alacsony szinten maradt a külföldi bűnelkövetők száma és aránya az összes bűnelkövetőhöz képest. A külföldi bűnelkövetők arányában 2015-ben következett be enyhe növekedés, feltételezhetően annak következtében, hogy ebben az évben új bűncselekménytípusok kerültek kriminalizálásra⁴². Külföldi bűnelkövetőkre vonatkozó statisztikai adatok is alátámasztják, hogy a Magyarországon legálisan, tartózkodásra jogosító engedéllyel tartózkodó külföldi állampolgárok döntő többsége nem jelent közbiztonsági kockázatot.⁴³

A bevándorlás és terrorizmus közötti kapcsolat témájában érdemes árnyalni a megközelítést. Tanulmányok kimutatták, hogy a terrorista bűncselekményeket általában az adott országban már letelepedett, ott felnőtt, másod-, vagy harmadgenerációs migrációs háttérrel rendelkező

³⁹ Sik Endre: Nyomkodja a kormány a pánikgombot, így egyre jobban irtózunk az idegenektől, 24.hu, 2018.12.19. <https://24.hu/belfold/2018/12/19/migrans-moralispanik-kutatas/>

⁴⁰ Antiszemita előítéletesség a mai magyar társadalomban Budapest, Tett és Védelem Alapítvány 2019., https://tev.hu/wp-content/uploads/2019/07/TEV_Antiszemitizmus2018-Median_72dpiKE%CC%81SZ.pdf

⁴¹ Migrációkutató Intézet. Szótár: Irreguláris (Illegális) Migráció <https://www.migraciokutato.hu/glossary/irregularis-illegalis-migracio/>

⁴² Például 2015.09.15-től számít bűncselekménynek a határzár tiltott átlépése (Btk. 352/A. §), a határzár megrongálása (Btk. 352/B. §), valamint a határzárral kapcsolatos építési munka akadályozása (Btk. 352/C. §).

⁴³ Hautzinger Zoltán (szerk.): A migráció bűnügyi hatásai, Budapest, A Magyar Rendészettudományi Társaság Migrációs Tagozata, 2016, http://real.mtak.hu/62503/1/Migr_bunu_hatasai_2016_full_u.pdf

állampolgárok követik el.⁴⁴ Ebből az következik, hogy nem maga a migráció, hanem egyrészt a befogadó országok szociális és integrációs politikája és annak hiányosságai vannak hatással a jelenségre, másrészt a terrrorszervezetek igyekeznek ilyen sérülékeny személyeket behálózni és felhasználni a céljaikra.

Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?

A téma előzetes körüljárását, megalapozását, valamint a róla szóló párbeszéd strukturálását segítő háttér- és tényanyagok után alább felsorolunk néhány jellemző idegenellenes megnyilvánulást, a kijelentéseket motiváló félelmek szerinti kategóriákba rendezve. A különböző témákhoz – a foglalkozásvezetői munkát segítve – beszélgetésindító kérdéseket és viták alapjául szolgáló lehetséges tételmondatokat is mellékelünk. Sem az idegenellenes kijelentések, sem a beszélgetésindító kérdések, sem a tételmondatok listája nem teljeskörű, igyekeztünk inkább jellemző típusokat összegyűjteni és arra törekedni, hogy a felsorakoztatott példák jó kiindulási alapjai lehessenek a diákokkal folytatott párbeszédnek. Ezeket elsősorban gondolatébresztőnek szánjuk, amelyekből a csoport érdeklődéséhez és felkészültségéhez igazodva mindenki szabadon válogathat.

Lapozz hátra! A kézikönyv [módszertani fejezetében](#) több konkrét gyakorlatot, ötletet és szempontot gyűjtöttünk össze, amelyek segíthetnek az itt bemutatott beszélgetésindító kérdések és tételmondatok mentén megvitálni az idegenellenesség témájához kapcsolódó kérdéseket. A tételmondatok elsősorban a 6.2 fejezetben bemutatott [közösségi vitagyakorlatok](#) alapjául szolgálnak. A [Hova fordulhatok?](#) fejezetben továbbá több olyan [szervezetet](#) is ajánlunk, amelyek foglalkozásokat tartanak vagy értékes [szakmai, módszertani anyagokat](#) publikálnak az idegenellenesség témájában.

Amikor bevándorlásellenes megnyilvánulásokra reagálunk, fontos hangsúlyozni, hogy a migráció a természeti élet alapvető jelensége, és így az emberi történelemnek is szerves része, a kezdetektől kezdve. Ugyanakkor napjaink egyes társadalmi, gazdasági, természeti jelenségei – mint pl. a globalizáció, a közlekedési és az információs technológia fejlődése, a globális észak-dél között kialakult egyenlőtlenségek, a klímaváltozás – közvetve vagy közvetlenül fokozzák a migrációt. Az, hogy a migráció természetes jelenség, nem jelenti ugyanakkor, hogy ne okozhatna társadalmi, politikai, gazdasági nehézségeket, feszültségeket. Fontos azonban, hogy ezekről nyíltan és őszintén, de másokat nem sértve tudjunk beszélni.

1. Kulturális és értékrendbeli különbségekre vonatkozó előítéletes megnyilvánulások

- A bevándorlók kultúrája nem egyezik meg a mi kultúránkkal és értékrendünkkel.
- A bevándorlók gyengítik az európai identitást és értékeket.
- A bevándorlók nem tisztelik a nőket.
- A bevándorlók nem akarnak és nem tudnak beilleszkedni.

⁴⁴ Rostoványi Zsolt: Európa és az iszlám: a migrációs válság kihívásai, Magyar Tudomány 2019/1, Budapest, Akadémiai kiadó, 2019. https://mersz.hu/hivatkozas/matud_fn_2019_01_22#matud_fn_2019_01_22

- Magyarország a magyaroké.
- A bevándorlók az európai keresztény, fehér civilizáció létét fenyegetik.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Mitől lesz valaki „magyar”? Ki határozza ezt meg, és mi alapján? Hányféle identitása lehet valakinek?
- Ki számít „idegen kultúrájúnak”? A már itt született, második vagy harmadik generációs „bevándorló” még idegennek, külföldinek vagy már magyarnak számít? És ki dönti ezt el?
- Hogyan látjátok a külföldön élő magyarok helyzetét? Mi alapján számítanak magyarnak? Lehet egyszerre többféle identitásunk?
- Meddig lehet szűkíteni a szlogent, hogy „Magyarország a magyaroké”? Mondhatjuk, hogy „Barcs a barcsiaké”, „Budapest a budapestieké”, a „Duna-Tisza köze a duna-tisza-közeieké”? Mit jelenthet ez a gyakorlatban (ki költözhet például Magyarországra vagy Budapestre), és ki dönti ezt el?
- A kultúrák és szokások állandóan változnak és fejlődnek. Milyen szerepe lehet ebben a bevándorlóknak?
- Gondoljatok például arra, hogy mik a kedvenc ételeitek! Van köztük nem magyar eredetű?
- Európán belül, de akár országokon és területeken belül is rengeteg eltérés van értékrendbeli szinten. Mindenkinek sajátos értékrendje van, amiben nagy szerepet játszik a társadalom, amiben él. Azonban, mint a kultúra vagy a szokások, az értékrendünk is állandóan változik, fejlődik. Mi határozza meg, hogy valaki milyen értékrendet vall? Van-e, amiben más értékek szerint éltek, mint a szüleitek vagy a közösségeitek? Változtak-e ezek az értékeitek az elmúlt években?
- Gondolkozzatok például azon, hogy öltözködtök, milyen ruhákat hordtok, milyen filmeket néztek, zenéket hallgattok. Mit gondoltok, mennyire különbözik az életmódotok a hozzátok hasonló társadalmi státuszú és a tiétekhez hasonló településen élő európai kortársaitokétól? És vajon mennyire különbözik a más státuszú és más jellegű településen élő magyar kortársaitokétól?

Lehetséges tételmondatok

- A különböző kultúrák kölcsönösen gazdagították egymást a történelem során.
- A család fontosabb szerepet játszik az egyének értékrendjének kialakulásában, mint a tágabb társadalmi közeg.
- Az egy családban élők általában azonos értékrendet vallanak.
- A globalizáció veszélyt jelent a különböző, hagyományos népcsoportok kultúrájára.

2. Jóléttel kapcsolatos félelmekre vonatkozó előítéletes megnyilvánulások

- A bevándorlók elveszik a munkánkat.
- A bevándorlók csak azért jönnek ide, hogy kihasználják a szociális jóléti rendszerünket.

- A migránsok nem háborúk vagy üldöztetés elől menekülnek, hanem csak a jó élet reményében jönnek.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Milyen okokból és milyen céllal érkehetnek bevándorlók Magyarországra?
- Ti ismertek magyarokat, akik külföldön élnek? Ismertek olyan külföldieket, akik Magyarországon élnek?
- Milyen motivációi lehetnek a külföldön élő magyaroknak, hogy ne Magyarországon éljenek? Milyen okokból hagyhatták el az országot?
- Mi határozza meg, hogy valaki sikeresen el tud-e helyezkedni a munkaerőpiacon a hazájában/egy idegen országban?

Lehetséges tételmondatok

- A bevándorlók jó eséllyel tudnak elhelyezkedni a magyar munkaerőpiacon.
- A külföldön élő magyarok hűtlenek a hazájukhoz.
- A menekültek és bevándorlók jellemzően motiváltabbak, hogy dolgozzanak, és megteremtsék az egzisztenciájukat, mint a „jólétbe” beleszületett honi lakosság.

3. Fizikai fenyegetésre, bűnözésre vonatkozó előítéletes megnyilvánulások

- A bevándorlók terroristák.
- A bevándorlók több bűncselekményt követnek el.
- Fiatal, harcedzett férfiak jönnek tömegével, hogy elfoglalják az országunkat.
- A bevándorlási hullám nem magától indult el, a bevándorlókat „valakik” kívülről szervezik és finanszírozzák.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Milyen okokkal magyarázható az a jelenség, hogy a bevándorlók között nagy arányban vannak fiatal férfiak?
- Miért kényszerülhet valaki arra, hogy menekülnie kelljen a hazájából?
- Milyen félelmek kapcsolódnak Magyarországon a bevándorlókhoz vagy a menekültekhez? Mire épülnek, és mennyire megalapozottak ezek a félelmek? Mivel lehetne csökkenteni ezeket a félelmeket?

Lehetséges tételmondatok

- Be kellene fogadnunk minden menedékkérőt, aki háború vagy üldöztetés elől menekül.
- Mindenkinek a saját hazájában kellene küzdenie azért, hogy ott béke legyen.
- Az európai országok/az Európai Unió/Magyarország felelőssége, hogy segítsék azokat, akik Európán kívüli országokból menekülni kényszerülnek.
- Mindenkinek a magánügye, hogy mit mond a bevándorlókról/menekültekről.

2.4 Történelmi emlékezet, történelmi traumák

Miért fontos a történelmi emlékezet és a történelmi traumák feldolgozása?

Történelmünk meghatározza jelenünket, kihat életünkre egyéni és társadalmi szinten is. A közös történelmi emlékezet konszenzuson alapul. Minden korban számos olyan esemény történik, amely akár egyéni, akár társadalmi szempontból emlékezetes és identitásformáló lehet. Hogy mindezekből mi és hogyan lesz a nemzeti emlékezet része, az a történészeken, a döntéshozókon és magukon az állampolgárokon múlik. A 20. század során több sorsfordító, traumatikus esemény is érte a magyar nemzetet, amelyek feldolgozása máig nem vagy nem teljesen zajlott le. Bár nem mindig vagyunk tudatában, de ezen események egyénekre és csoportokra gyakorolt hatásai a mai napig jelen vannak, sokszor falakat emelve egyes emberek, csoportok közé. A múltbeli traumák megismerése és feldolgozása mindannyiunk érdeke. Ennek hiányában a különböző csoportok közötti szakadékok könnyen tovább mélyülhetnek.

A történelmi trauma fogalma és hatása

Időről időre történnek olyan viszonylag gyorsan bekövetkező, nagy horderejű események, melyek egyszerre sok embert érintenek, és drasztikusan változtatják meg az addigi, biztosnak vett életkörülményeket. Az ilyen események elszenvedői gyakran a történések passzív résztvevői, vagy ha van is döntési szabadságuk, cselekvési lehetőségük, a folyamat végkifejletét csak ritkán tudják jelentősen befolyásolni. Az elszenvedett traumát ilyen esetekben általában valamilyen hatalom okozza erőszakkal, az áldozatot a kiszolgáltatottság, kontrollvesztés állapotába helyezve. Az ilyen események nagy megpróbáltatást, sokszor traumatikus élményt jelentenek maguknak az elszenvedőknek, de sokszor leszármazottaiknak és még azoknak is, akik az adott közösséghez tartozónak érzik magukat.

Egy traumatikus esemény az egyénben okozhat nem múló büntudatot és/vagy szégyenérzést, megrendítheti a világ alapvető rendjében és biztonságosságában való hitét, az emberekbe vetett bizalmát.⁴⁵ Jellemző a traumát átélt egyénnél a beszűkülés jelensége, az emlékek elfojtása⁴⁶ vagy éppen a túlzott múltban élés.⁴⁷ A traumát átélt áldozatok számára sokszor a trauma feldolgozása és annak elmesélése a legnehezebb. Így gyakori, hogy a hallgatás vagy az események elmesélésének módja miatt a környezet kétségbe vonja az áldozatok szavahihetőségét.⁴⁸

A történelmi traumák sorsközösségeket hoznak létre, ami által az egyéneknél tudatosulhat, hogy nem egyedül szenvedték el a traumát. Ez segítheti számukra a feldolgozást és azt, hogy a történetek kétségbe vonása nélkül, szabadon elmesélhessék az eseményeket. Az egységes narratíva kialakítását, és így a feldolgozást azonban megnehezíti, hogy a társadalom különböző csoportjai gyakran eltérően élnek meg történelmi eseményeket.

⁴⁵ Heller Ágnes: Trauma, Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2006

⁴⁶ Herman, Judith Lewis: Trauma és gyógyulás, Budapest, Háttér Kiadó, Kávé Kiadó, NANE Egyesület, 2003

⁴⁷ Molnár Adrienne: „A hátrányt nem tudtuk behozni soha”, in: Elhúzódo társadalmi traumák hatásának felismerése és gyógyítása (konferencia), szerk. Virág Teréz, Budapest, Animula, 1996, 69-73.

⁴⁸ Menyhért Anna: Elmondani az elmondhatatlant, Budapest, Anonymus-Ráció, 2008

Emlékezetpolitika

Minden politikai rendszer megteremti saját viszonyát és narratíváját a történelmi eseményekhez, ezzel alakítva (adott esetben átértelmezve, akár újraírva) a nemzeti emlékezetet. Ez a történelmi eseményekről kialakult, széles körben elfogadott és evidenciának tekintett vélekedések rendszere, mely természeténél fogva nem jeleníthet meg minden egyéni megélést.⁴⁹ Ennek megtestesülése az adott kor hivatalos emlékezetpolitikája. Politikai szereplők előszeretettel használják fel a történelmi kérdéseket, eseményeket saját világnézetük, ideológiájuk alátámasztására. A történelmi események és az emlékezés átpolitizálása inkább hátráltatja, mint elősegíti a közös múltról szóló közös narratíva kialakítását és a történelmi traumák feldolgozását.

Múltfeldolgozás

Nem kétséges, hogy a békés társadalmi együttéléshez szükség van a múlt feldolgozására. Ennek része a különböző történelmi események áldozatai által megélt szenvedések hivatalos elismerése, emléknapok és -helyek létrehozása, megemlékezések szervezése, az események reprezentációja a médiában és feldolgozása a kultúra eszközeivel. A múlt megítélése ugyanakkor sokszor megosztja a társadalmat. Egyének vagy akár egyes társadalmi csoportok eltérően élhetnek meg bizonyos eseményeket, amikről így más-más emlékek és jelentések élnek tovább bennük és utódaikban. A traumatikus élmény is eltérő lehet egyének és csoportok számára, és az is megtörténhet, hogy egyes eseményeket valakik traumaként élnek meg, mások viszont nem – ilyen lehet, ha például ugyanazon nemzeten belül található a trauma elszennedői, okozói (elkövetői) és esetleg passzív szemlélői is. Kibeszélés és közös feldolgozás nélkül ez könnyen elhallgatáshoz, tabusításhoz és konfliktusokhoz vezethet a csoportok tagjai, illetve utódaik és a velük azonosulók között. Az ilyen eltemetett és meg nem oldott konfliktusokat könnyen ki tudják használni társadalmi és politikai szereplők, tovább mélyítve a társadalom különböző csoportjai közti ellentéteket, megosztottságot. Ezért kiemelten fontos a múlt közös feldolgozása, amelynek alapvető eleme egymás traumáinak tisztelete, elfogadása és megértése. A társadalom által sikeresen feldolgozott múlt részévé válik a közös emlékezetnek, és lehetővé teszi a különböző csoportok együttélését, együttműködését.

Mik a meghatározó történelmi traumák a 20. századi magyar történelemben?

A 20. századi magyar történelem eseményei közül az alábbiakban öt olyan történelmi eseményt emelünk ki, melyek társadalmi feldolgozása még nem vagy még nem teljesen történt meg, és melyek ezáltal élő és sokszor megosztó témák a jelenben.

1. Trianon

- 1920. június 4-én az első világháborúban vesztes Magyarország és az antant hatalmak közt létrejött trianoni békeszerződés értelmében az ország elvesztette területének és lakosságának nagyjából kétharmadát, és több millió magyar nemzetiségű személy került Magyarország határain kívülre. Sokan közülük az új uralom elől Magyarországra menekültek, sokszor családi múltjuk helyszíneit, szeretteiket és vagyonuk egy részét hátrahagyva, vállalva a menekültlét nehéz körülményeit. Az új fennhatóság alá került magyarok gyakran üldöztetés és

⁴⁹ Rainer M. János: A történelmi emlékezet, *Beszélő* 7, 24. szám (1995), <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-tortenelmi-emlekezet>

diszkrimináció áldozatai lettek, sokszor szintén elvesztve vagyonukat, állásukat, társadalmi pozíciójukat. Az új határ természetesen és szervesen kapcsolódó közösségeket, rokoni, gazdasági és társadalmi kapcsolatokat vágott ketté.

- A megkötött békeszerződéssel/békediktátummal kapcsolatban az okokról, az igazságtalanság mértékéről, a felelősségről száz éve élesen eltérő álláspontok vannak jelen a közbeszédben és a politikában, annak ellenére, hogy szinte mindenki egyetért abban, hogy fájdalmas, máig ható következményekkel járt.

2. Második világháború és holokauszt

- Az 1939-1945 zajlott második világháború az emberiség történetének legnagyobb és legtöbb halottat követelő katasztrófája volt.
- A második világháború Magyarországon is bővelkedett traumatikus eseményekben. Ilyenek voltak például a zsidótörvények, a doni katasztrófa, a bombázások, a zsidó és a roma holokauszt, más kisebbségi csoportokhoz tartozók és politikai másként gondolkodók üldöztetése, a felszabadítás során a szovjet csapatok által elkövetett bűncselekmények, elsősorban is a nők tömeges megerőszakolása, valamint a szovjet megszállás.
- A magyarországi holokauszt során a német és a velük együttműködő magyar hatóságok által meggyilkolt magyar zsidók száma 500 és 600 ezer közöttire tehető, mely az ország zsidóságának több mint felét jelentette. A magyarországi roma áldozatok száma a becslések szerint 5 és 50 ezer közöttre tehető.
- A második világháború során megélt traumák őszinte feldolgozására nem volt lehetőség, azok évtizedekig elfojtva voltak jelen a társadalomban. A szovjetek által elkövetett bűnökről nem lehetett beszélni, a németek és magyar szövetségeseik által elkövetett tettekhez ideológiai alapon, politikai érdekek mentén közelítettek, egyes folyamatok és reflexek pedig továbbra is működtek (pl. antiszemita felhangú kampányok, korábbi nyilasok felvétele a kommunista titkosszolgálatba).

3. Kommunista diktatúra

- A Magyarországon 1949–1989 között fennállt kommunista/szocialista diktatúra fő jellemzői az egypártrendszer, a szabadságjogok semmibevétele, a titkosszolgálatok politikai célokra alkalmazása, az erőszakos államosítás, a szocialista típusú tervezdőlkodás. A korszakot két szakaszra osztjuk, és a vezetők után Rákosi- és Kádár-rendszernek nevezzük.
- A korszak sokak számára trauma volt, mert bár a rendszer igazságos társadalmat ígért, önkényuralom jött létre, felszámolták a szabadságjogokat, állampolgárokat meggyőződésük és véleményük miatt üldözték, feloszlatták a politikai, vallási és civil szerveződéseket, üldözték és korlátozták a vallásgyakorlást és az egyházak működését, felszámolták és államosították a magántulajdont. Bár egyes csoportok számára a rendszer megteremtette a társadalmi felemelkedés lehetőségét, más csoportokat azonban politikai és ideológiai alapon diszkriminált és üldözött (pl. kuláküldözés, kitelepítések, munkatáborok), főleg a korszak első felében, a Rákosi-rendszerben.

4. '56-os forradalom és szabadságharc

- 1956. október 23-án forradalom tört ki Magyarországon a diktatúra és a szovjet megszállás ellen, az ország demokratizálásáért és a gazdaság átalakításáért. A kibontakozó szabadságharcot november 4-ére a szovjet csapatok leverték. A Rákosi-rendszer helyébe lépő Kádár-rendszer újjáépítette a diktatórikus rendszert, a társadalom megfélemlítésének és totális ellenőrzésének intézményeit. Bár az 1960-as évek elejétől megindult az enyhülés, az '56-os eseményeket egészen az 1989-es rendszerváltásig ellenforradalomként kezelték.
- A szabadságharc során mintegy 2700 haláleset történt, alatta és utána nagyjából 200 ezren emigráltak az országból. A megtorlás során több mint 26 ezer személyt ítéltek el a bíróságok, többségüket börtönre, de 367 embert halálra. További 13 ezer embert küldtek internálótáborokba, tízezrek kerültek rendőri felügyelet, 300 ezren rendőrségi megfigyelés alá, és tízezrek veszítették el állásukat.⁵⁰

5. Rendszerváltás

- Bár az 1960-as évek elejétől enyhült a diktatúra szorítása, majd gazdasági és társadalmi reformok is megindultak (új gazdasági mechanizmus 1968-tól), a nemzetközi és hazai politikai és gazdasági folyamatok hatására az 1980-as évek második felére egyre látványosabb lett a szocialista tervgazdaság és a pártállami rendszer válsága. Megmozdult a társadalom, ellenzéki csoportok, majd pártok jöttek létre, és az állampártban, az MSZMP-ben is felismerték a rendszerszintű változások szükségességét. Megindult a politikai átmenet, és 1988–1990 között békés módon, tárgyalások útján végbement a rendszerváltás: 1989. október 23-án Magyarország köztársasággá vált, megnyíltak a határok, 1990 tavaszán demokratikus, szabad választásokra került sor, és megkezdődött a szovjet csapatok kivonulása. Megkezdődött a gazdasági rendszer átalakítása is, az átállás az állami tulajdonra és központi irányításra épülő szocialista tervgazdaságról a magántulajdonon, egyéni szabadságon és versenyen alapuló piacgazdaságra.
- A független, szabad és demokratikus Magyarország megszületése ellenére a rendszerváltás sokak számára traumát is hozott, mert az átalakulást övező elvárások és remények közül sok nem valósult meg. A gazdasági átalakulás hatására teljes iparágak szűntek meg, sokan munkanélküliek lettek, emelkedtek az árak, csökkent az életszínvonal, nőtt a szegénység, romlott a közbiztonság. Mindeközben sokan úgy érezték, hogy a privatizáció során hatalmas állami vagyonok kerültek kétes körülmények között magánkézbe, a kárpótlások nem az előzetes elvárásoknak megfelelően valósultak meg, elmaradt az előző rendszer működtetőinek felelősségre vonása. Sokak reménye, hogy az ország gazdaságilag és életszínvonalban hamar utoléri a nyugati jóléti államokat, fokozatosan köddé foszlott, és átadta a helyét a csalódottságnak és kilátástalanságnak.

⁵⁰ Csernus Szilveszter: Így működött a kádári megtorló gépezet, MúltKor, 2014.10.04., <https://mult-kor.hu/igy-mukodott-a-kadari-megtorlo-gepezet-20141104?pldx=4>

Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?

A téma előzetes körüljárását, megalapozását, valamint a róla szóló párbeszéd strukturálását segítő háttér- és tényanyagok után alább felsorolunk néhány jellemző, a történelmi eseményeket vagy hatásukat elferdítő, relativizáló, kétségbe vonó egyoldalú megnyilvánulást, illetve radikális, szélsőséges kijelentést. A különböző témákhoz – a foglalkozásvezetői munkát segítve – beszélgetésindító kérdéseket és viták alapjául szolgáló lehetséges tételmondatokat is mellékelünk. Sem a történelmi eseményekkel kapcsolatos kijelentések, sem a beszélgetésindító kérdések, sem a tételmondatok listája nem teljeskörű, igyekeztünk inkább jellemző típusokat összegyűjteni és arra törekedni, hogy a felsorakoztatott példák jó kiindulási alapjai lehessenek a diákokkal folytatott párbeszédnek. Ezeket elsősorban gondolatébresztőnek szánjuk, amelyekből a csoport érdeklődéséhez és felkészültségéhez igazodva mindenki szabadon válogathat.

Lapozz hátra! A kézikönyv [módszertani fejezetében](#) több konkrét gyakorlatot, ötletet és szempontot gyűjtöttünk össze, amelyek segíthetnek az itt bemutatott beszélgetésindító kérdések és tételmondatok mentén megvitatni a történelmi emlékezet és a történelmi traumák témájához kapcsolódó kérdéseket. A tételmondatok elsősorban a 6.2 fejezetben bemutatott [közösségi vitagyakorlatok](#) alapjául szolgálnak. A [Hova fordulhatok?](#) fejezetben továbbá több olyan [szervezetet](#) is ajánlunk, amelyek foglalkozásokat tartanak vagy értékes [szakmai, módszertani anyagokat](#) publikálnak a történelmi eseményekkel és feldolgozásukkal kapcsolatban.

1. A trianoni békeszerződésre vonatkozó egyoldalú megnyilvánulások

- Soha nem szabad belenyugodni a trianoni döntésbe.
- Semmi értelme nincs ma már Trianonnal foglalkozni.
- Trianon kérdése csak politikai okból kerül ilyen gyakran elő, mert alkalmas a nemzeti érzelmek felszítására.
- Trianon emléke nem valódi trauma, inkább politikai eszköz a gyűlöletkeltésre, szavazatszerzésre.
- Az EU a trianoni szerződés során Magyarországot megnyomorító államok utóda.
- A szomszédos államok árulók, ellopták Magyarország területét.
- Trianon feldolgozása azért maradt el, mert mindenki a holokauszttal foglalkozott.
- „Magyar az, akinek fáj Trianon.”⁵¹
- „Csonka Magyarország nem ország, Nagy-Magyarország mennyország.”⁵²
- Magyarország magának köszönhette Trianont amiatt, ahogy korábban a nemzetiségeivel bánt, és hogy támogatta a világháború kirobbantását.

⁵¹ Az idézet Patrubány Miklóstól származik. Forrás: Bihari Dániel: Magyar az, akinek fáj Trianon – hirtelen felindulásból jött, 2017.06.08. <https://24.hu/tudomany/2017/06/08/magyar-az-akinek-faj-trianon-hirtelen-felindulasbol-jott/>

⁵² Az idézet B. Szabó Mihálytól származik. Forrás: Bíró-Balogh Tamás: Egyszerű, rövid, populáris, Forrás, 2007, 39. évf. 7-8. szám, <http://www.forrasfolyoirat.hu/0707/hiro.pdf>

- Trianon a nemzet belső ellenségei és árulói aknamunkájának eredménye.

2. A második világháborúra vonatkozó egyoldalú megnyilvánulások

- Horthy Miklós államférfiként viselkedett, amikor 1944 júliusában leállította a deportálásokat, és ezzel megmentette a magyar zsidóság legalább egy részét.
- A Vörös Hadsereg felszabadította az országot a német megszállás és a nyilasok terrorja alól.
- A szovjetek megszállták, kifosztották, elhurcolták és megerőszakolták Magyarországot, ezért az ellenük küzdők hősök voltak.
- A holokausztot a megszálló német csapatok követték el, a magyar állam és társadalom nem felelős érte.

3. A kommunista diktatúrára vonatkozó egyoldalú megnyilvánulások

- A kommunista/szocialista rendszer társadalmilag igazságos volt, mert felemelte az elnyomott és kizsákmányolt parasztokat és a munkásokat.
- A Kádár-rendszer már nem volt diktatúra, az emberek szabadon élhették az életüket, ha nem szóltak bele a politikába.

4. Az 1956-os forradalomra és szabadságharcra vonatkozó egyoldalú megnyilvánulások

- 1956 polgári forradalom volt, célja a nyugati típusú demokrácia és a polgári Magyarország létrehozása volt.
- 1956 kommunista forradalom volt, ami az élhetőbb kommunizmus megteremtését célozta.
- A Nyugat 1956-ban ismét elárulta Magyarországot: segítséget ígértek, de magunkra hagytak minket.
- 1956 leverőinek és árulóinak követői ma is köztünk élnek, és vissza akarják állítani hatalmukat és befolyásukat.

5. A rendszerváltásra vonatkozó egyoldalú megnyilvánulások

- A rendszerváltás felülről vezérelt, az elit által konstruált esemény volt, nem volt mögötte társadalmi támogatottság, nem a nép akaratát tükrözte.
- 1989-ben nem volt valódi rendszerváltás, a rendszer működtetői átmentették hatalmukat és befolyásukat.
- A demokrácia nem hatékony, a politikusok folyton csak vitáznak, miközben a saját zsebüket tömik.
- A rendszerváltással csak annyi történt, hogy Magyarország Moszkva helyett a Nyugat (Washington és Brüsszel) csatlósa lett. Magyarország még ma sem független és szabad.

- Jobb volt a Kádár-rendszer: mindenkinek volt munkája, biztonság és kiszámíthatóság volt, olcsóbb volt a kenyér, nem volt annyi vita és veszekedés.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Hol, milyen kontextusban hallotok leggyakrabban ezekről a történelmi eseményekről?
- Ismertek olyan történetet a saját családotokból, ami valamelyik 20. századi történelmi eseménnyel kapcsolatos?
- Vannak a családotokban fájdalmas, tragikus történetek valamely 20. századi történelmi eseménnyel kapcsolatban? Szoktatok ezekről beszélni? Ha igen, hogyan? És ha nem, mit gondoltok, mi lehet az oka?
- Mitől válik egy esemény a történelem részévé? Mitől válik egy esemény a világtörténelem/nemzeti történelem/személyes történelem részévé?
- Miért kell ismerni a történelmet, a történelmi eseményeket?
- Mi határozza meg, hogy mennyit és hogyan foglalkozunk egy történelmi traumával? Lehetnek „fontos” és „kevésbé fontos” történelmi traumák?
- Milyen feltételeknek kell teljesülnie ahhoz, hogy az emberek „szabadon” élhessenek egy országban? Milyen szabadságjogokkal rendelkezünk ma? El tudjátok képzelni, milyen lenne ezek nélkül az élet?
- Mit gondoltok, milyen történelmi események lesznek később fontosak azok közül, amiket már ti is átértékeltek? Mire fog az utókor hangsúlyosan emlékezni? Gondolhattok magyarországi és külföldi történésekre is!

Lehetséges tételmondatok

- Fontos rendszeresen beszélnünk a történelmi traumákról.
- A történelmi eseményeket utólag mindenkinek joga van úgy értelmezni, ahogy akarja.
- Minden állampolgárnak meg kell emlékeznie a magyar nemzet összes fontos eseményének évfordulójáról.
- A 20. és 21. századi történelmi eseményeknek még nagyobb hangsúlyt kellene kapniuk a történelemoktatásban.
- El kellene törölni a kötelező iskolai történelmi megemlékezéseket.
- A demokrácia a lehető legjobb államforma.
- Egy diktatúrában is épp olyan boldogan lehet élni, mint egy demokratikus országba